

ABSTRACTS

A Comparative Study of the Artistic Characteristics of the Dualities of Shapur/ Farhad and Barbod/ Nakisa Based on the Poems of Khosrow and Shirin of Nezami

Javad Aghajani Keshtali*
Mahmoud Ashari**

Thinkers in the field of art and philosophy of art in the sphere of Eastern and Western thought have referred to the position of the artist in texts and attached special importance to it. Plato, Aristotle, to some extent Christian theologians, Renaissance thinkers, German Romantics, Heidegger, Mulla Sadra Shirazi, and a number of other wise poets have dealt with this issue. In the opinions of these philosophers, sages, commentators, and poets, the artist has been introduced as the center of art production. This subject is also seen to some extent in the poetic and poetic texts of Persian literature. In the poem of Khosrow and Shirin, Nezami mentions four artists of Khosrow's court (Shapur/Farhad and Barbod/Nakisa) and considers their position effective and special. The purpose of this study is to compare the position of the four mentioned artists in the poem of Khosrow and Shirin. The research method is descriptive-analytical. The method of data collection was the library information collection method. The target population of the research is the verses related to the mentioned poem. The verses were analyzed using a qualitative content analysis method. The results showed that Shapur and Farhad came to the aid of Khosrow and Shirin many times, artfully and with mastery in the field of visual arts. Both were students of the same master. Shapur was a painter, and Farhad was a sculptor. Both were realistic. But Barbod and Nakisa knew music. One in playing the lute,

* Corresponding author: Assistant Professor, Art Research Department, University of Science and Culture, Yazd, Iran.

j.aghajani@sau.ac.ir

** Assistant Professor, Handicrafts Department, University of Science and Culture, Tehran, Iran.

mahmoud.ashari@gmail.com

and the other in playing the harp were the outstanding musicians of their time. Both of them impressed the moods and manners of the audience many times with their innovative and creative melodies.

Keywords: poem of Khosrow and Shirin. Artist, Shapur, Farhad, Barbod, Nakisa.

Introduction

The purpose of this research is to examine and analyze the place of these four artists within *Khosrow and Shirin* and their artistic attributes.

It seems that attributes such as precision and skill in design and representation in visual arts, and the ability to evoke emotions in their audience, are among the artistic qualities of the artists mentioned in *Khosrow and Shirin*.

This article also seeks to answer the following question

What are the artistic qualities of Shapur/Ferhad and Barbod/Nakisa in Nizami's *Khosrow and Shirin*?

Theoretical Framework

Ebrahimi Dinani (2015) defines artistic creation as bridging the Gap between subject and idea, emphasizing the union of the mental world and the physical world. FahimiFar (2007) views artistic creation, from a Platonic perspective, as originating from imagination, emotions, and passionate motivations. T.S. Eliot views the author as the creator of the work, emphasizing the author's crucial role in its genesis. Eliot urges the author to assimilate their emotions, so that the thematic elements of their work are best structured (Fazilat, 2017: 25).

Humans possess the capacity for creation, exemplified most profoundly in art, which embodies creativity and innovation. (Avani, 1996: 328) This perspective is shared by philosophers like Mulla Sadra and Ibn Arabi.

Artists held a significant place in the life of poets like Nizami Ganjavi. Nizami Ganjavi, a narrative poet who himself was an artist and valued art and artists, portrays four exceptional court artists in his epic poem *Khosrow and Shirin*. He describes each of them individually, ultimately categorizing them into two groups—visual and auditory artists.

Comparison of Shapur and Ferhad's Artistic Qualities in Khosrow and Shirin

FEATURE	SHAPUR	FERHAD
Training	Trained by a master in China	Trained by the same Chinese master as Shapur
Patronage /Role	Advisor to Khosrow, from crown prince to king	Lover of Shirin (Armenian princess)
Artistic Discipline	Painter (visual artist)	Sculptor/Stone-carver (visual artist)
Experience	Well-traveled and worldly	Wise and modest
Artistic Comparison	Compared to Mani the painter	Compared to Mani the painter
Style	Realistic in depiction	Realistic in representation
Methodology	Measured and meticulous, employing geometrical principles in drawing.	Measured and meticulous, employing geometrical principles in design.
Artistic Principles	Adherence to aesthetic principles based on mathematics and geometry (objective standards).	Adherence to aesthetic principles based on mathematics and geometry (objective standards).

FEATURE	SHAPUR	FERHAD
Productiveness	Quick in creating/producing	Very skilled & swift in creation
Craftsmanship	Highly skilled in production.	Highly skilled in production.

Similarities: Both Shapur and Ferhad share the following attributes: training under the same Chinese master; comparison to Mani the painter; realistic artistic style; adherence to aesthetic principles based on geometrical and mathematical reasoning; and exceptional speed and skill in artistic production.

Differences: The primary differences lie in their specific artistic disciplines (Shapur is a painter, Ferhad a sculptor/stone carver); their roles in Khosrow's court (Shapur as advisor, Ferhad as a lover); their characteristics (Shapur worldly, Ferhad wise); and, ultimately, their different thematic connections to the plot (Shapur associated with the king's council, Ferhad with the love that drives the central drama). Both are recognized masters of their time. Both are used by the King as court artists, illustrating the value of artistic talent in his court.

Comparison of Barbad and Nakisa's Artistic Qualities

FEATURE	BARBAD	NAKISA
Instruments	Cithara (a type of lute)	Zither (a stringed instrument)
Musical Expertise	Renowned knowledge of numerous melodies & rhythms	Renowned knowledge of rhythm, measure, and musical harmony
Skill/Mastery	Exceptional skill and mastery of musical performance	Exceptional skill and mastery of musical performance and singing

FEATURE	BARBAD	NAKISA
Emotional Impact	Induced joy and sorrow (emotions) in audiences	Induced sorrow in audiences, causing the stars and planets to dance; profoundly moving to the point of making birds sad.
Therapeutic/Healing Power	Music evokes healing, soothing distressed hearts.	Music is described as deeply sorrowful, affecting even the birds.
Comparisons	Compared to King David and Jesus in singing and instrument playing	
Courtly Role	Courtier musician for Khosrow	Courtier musician for Khosrow

Similarities: Both Barbad and Nakisa are highly skilled musicians celebrated for their mastery of their instruments and their profound emotional impact on listeners. Both serve as musicians at the court of Khosrow, highlighting the esteem and status held by musicians of their caliber.

Differences: While both are virtuosos, they are described with distinct emotional palettes. Barbad's music evokes a broader range of emotions (joy and sorrow), while Nakisa's is explicitly associated with melancholy. Their instrumental specializations (cithara vs. zither) are also noted.

Aesthetic Approach: The descriptions reflect a consideration of objective aesthetic principles, as evident in the use of terms implying meticulous attention to musical form and harmonies. Words like "measured," "rhythmic," "balanced," and possibly references to mathematical or geometric proportions (though not explicitly stated in the table) are implicit in these descriptions.

Conclusion

Pair One: Shapur and Ferhad

The similarities between these artists in the poem include shared training under a Chinese master, comparison to Mani the painter, the creation of realistic works mirroring nature, adherence to objective aesthetic principles, and mastery of their craft. Differences lie in their specific disciplines (Shapur, the painter; Ferhad, the sculptor/stone carver); Shapur's perceived elegance versus Ferhad's strength; Shapur's worldly experience versus Ferhad's wisdom and modesty; and finally, the poet's portrayal of Shapur as seemingly more obedient than Ferhad.

Pair Two: Barbad and Nakisa

Similarities between Barbad and Nakisa involve shared expertise in musical performance, comprehensive knowledge of musical modes, and exceptional skill. Both artists evoke a wide range of emotions in their audiences. Differences include their specific instruments (Barbad plays the cithara, Nakisa the zither); Nakisa's dual role as a singer as well as a musician; and a greater emphasis on Nakisa's understanding of rhythm and harmony, while Barbad is described as knowledgeable in numerous melodies. The poetic comparison of Barbad's music to the divine voices of David and Jesus is notable, a comparison not made for Nakisa.

In both pairs, Nizami Ganjavi emphasizes the exceptional talent and diverse characteristics of these musicians and artists, highlighting their importance within the courtly culture. The distinctions made in each case reflect not just technical differences but also nuanced personalities and stylistic approaches.

Similarities: Both Barbad and Nakisa are highly skilled musicians celebrated for their mastery of their instruments and their profound emotional impact on listeners. Both serve as musicians at the court of Khosrow, highlighting the esteem and status held by musicians of their caliber.

Differences: While both are virtuosos, they are described with distinct emotional palettes. Barbad's music evokes a broader range of emotions (joy and sorrow), while Nakisa's is explicitly associated with melancholy. Their instrumental specializations (cithara vs. zither) are also noted.

Aesthetic Approach: The descriptions reflect a consideration of objective aesthetic principles, as evident in the use of terms implying meticulous attention to musical form and harmonies. Words like "measured," "rhythmic," "balanced," and possibly references to mathematical or geometric proportions (though not explicitly stated in the table) are implicit in these descriptions.

References

- Ebrahimi Dinani (2015) *From Tangible To Sensible*: Tehran, Iranian Institute And Philosophy.
- Avani Gholamreza (1996) *Spiritual Wisdom And Art*, Tehran, Garous.
- Wladyslaw Tatarkiewics (2013) *History Of Aesthetics*, Translated By Seyyed Javad Fendereski, Vol 1, Tehran: Elm
- Fazilat, Mahmoud (2017) *Principles And Classification Of Literary Criticism*, Second Edition, Tehran. Zavvar
- Fahimifar, Ali Asghar (2007) *The Differences In The Aesthetic Views Of Plato And Aristotle Regarding Art*, *Aesthetic Journal*, Spring, Vol 16, P 173-198
- Kamalizade, Tahere (2013) *The Foundations Of Philosophical Aesthetics And Beauty From The Perspective Of Sheikh Shahab Al-Din Suhrawardi*. Second Edition, Tehran, Matn.
- Nizami Ganjavi, Elyas – Ibn- Yousef (2011) *The General Overall Of Nizami Panj Ganj*, Wahid Dastjerdi's Edition, Edited By Wahid Babayi, Second Edition, Tehran, Negah.
- Bessler, Charles .E (2003) *Literary Criticism. An Introduction To Theory And Practice*. 3 Edition. Houghton College.
- Lamarque, Peter (2008) *Aesthetics And Literature: A Problematic Relation*. *Philosophical Studies: An International Journal For Philosophy In The Analytic Tradition*, Vol 161, No 3. ISSN: 00318116.
- Ritter, Don (2008) *The Ethics Of Aesthetics*. *Tran Soliscip Linary Digital Art*. Vol 5. No 2.

فصلنامه علمی «پژوهش زبان و ادبیات فارسی»

شماره هفتاد و پنجم، زمستان ۱۴۰۳: ۱۹-۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۸

نوع مقاله: پژوهشی

مطالعه ویژگی‌های هنرمند در دوگانه‌های شاپور/

فرهاد و باربد/ نکیسا بر اساس منظومه «خسرو و شیرین»

جواد آقاجانی کشتلی*

محمود اشعاری**

چکیده

نظامی در منظومه «خسرو و شیرین» از چهار هنرمند دربار خسرو (شاپور/ فرهاد و باربد/ نکیسا) نام برده و جایگاه آنها را مؤثر و ویژه می‌داند. هدف از انجام این پژوهش، تحلیل جایگاه این چهار هنرمند در منظومه خسرو و شیرین است. ضرورت انجام پژوهش در شناسایی مؤلفه‌های مربوط به هنرمندان دوره شاعر و نگاه آن دوره به هنرمندان بوده است. ویژگی‌های هنرمندان شاپور/ فرهاد و باربد/ نکیسا در منظومه خسرو و شیرین نظامی کدامند؟ به نظر می‌رسد مؤلفه‌هایی مانند دقت و مهارت در طراحی و ترسیم هنرهای دیداری و برانگیختن احساسات مخاطبان از جمله ویژگی‌های هنری هنرمندان نام‌برده شده در منظومه خسرو و شیرین است. روش انجام تحقیق، توصیفی- تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای بوده است. جامعه هدف پژوهش، ابیات مربوط به منظومه یادشده است. ابیات به روش تحلیل محتوای کیفی تحلیل شدند. نتایج به‌دست‌آمده نشان داد که شاپور و فرهاد در حوزه تجسمی و با مهارت و استادی، بارها به کمک خسرو و شیرین آمدند. هر دو، شاگرد یک استاد

* j.aghajani@sau.ac.ir

mahmoud.ashari@gmail.com

** نویسنده مسئول: استادیار گروه پژوهش هنر دانشگاه علم و هنر، یزد، ایران

** استادیار گروه صنایع دستی، دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران

بودند. شاپور، نقاش و فرهاد، پیکر تراش بودند. هر دو واقع‌گرا بودند. اما باربد و نکیسا موسیقی می‌دانستند. یکی در نواختن چنگ و دیگری در بربط، سرآمد نوازندگان دوره خود بودند. هر دو با الحان ابداعی و خلاقانه بارها حالات و روحیات مخاطبان را تحت تأثیر قرار دادند.

واژه‌های کلیدی: نظای گنجوی، خسرو و شیرین، شاپور، فرهاد، باربد و نکیسا.

مقدمه

اندیشمندان حوزه هنر و یا فیلسوفان هنر در سپهر تفکر شرقی و غربی در متونی به جایگاه هنرمند اشاره کرده، برای آن اهمیت ویژه‌ای قائل بودند. افلاطون، ارسطو، تاحدودی متألهان مسیحی، متفکران رنسانس، رمانتیک‌های آلمانی، هایدگر، ملاصدرای شیرازی و تعدادی از شاعران حکیم به این مسئله پرداخته‌اند. هنرمند در آرای این فیلسوفان، حکیمان و شارحان و شاعران، محور تولید هنر معرفی شده است. در متون منظوم و شعری ادبیات پارسی نیز تاحدودی این مسئله دیده می‌شود. متفکران و اندیشمندان حوزه هنر، به‌ویژه افرادی که هنر را با زمینه فلسفی و حکمی نگریسته‌اند، در نوشته‌ها و رساله‌هایشان، بیشتر بر سه اصل و محور متمرکز شده‌اند. دسته‌ای از متفکران، اثر هنری را به عنوان اصل مهم سه‌گانه‌های هنرمند، مخاطب و اثر هنری و عده‌ای دیگر، هنرمند را سرچشمه خلق اثر و رأس مهم این سه‌گانه و گروهی دیگر مخاطب را به عنوان مهم‌ترین بخش سه‌گانه در نظر گرفته‌اند. به طوری که نظریه‌هایشان با یکی از این سه‌گانه‌ها بیشتر گره خورده است.

اما در این بین و با توجه به آرای فلاسفه غربی و حکمای شرقی (ایرانی و غیر ایرانی)، عقاید متمرکز شده بر محور هنرمند به عنوان اصل و سرمنشأ خلق اثر، بیشتر از دو محور دیگر در نوشته‌های متفکران به چشم می‌خورد. حکما و عرفای ایرانی نیز با اعتقاد به اهمیت اصل خلقت و آفرینش و آفریدگار آن، خالق و مبدع را مهم‌تر از دیگر عناصر پذیرفته‌اند و از آن یاد کرده‌اند. در دوران جدید نیز منتقدان آثار هنری با به وجود آوردن رویکردهای مختلف نقد، بیشتر به سمت محور هنرمند و مؤلف گرایش داشته‌اند. برای مثال نقدهایی چون: نقد تذکره‌نویسانه به طور خاص و انواع دیگر نقد مانند نقد جامعه‌شناسانه، نقد روان‌شناسانه، نقد ژورنالیستی، نقد آموزشی، نقد اکسپرسیونیستی، نقد فمینیستی، نقد پسااستعماری به طور عام و در اشتراک با اثر هنری و مخاطب، رویکردی هنرمندمحور دارند.

گاهی در منظومه‌های شاعران بزرگ ایران، نام هنرمندانی دیده می‌شود که در جریان روایت و یا حکایت، ویژگی‌ها و شاخصه‌های خاصی دارند. نظامی گنجوی (شاعر پارسی‌گوی قرن ششم هجری شمسی) نیز در اشعار خود چه در ساخت بناها و چه در

تولید اثر هنری دیداری و شنیداری، نام هنرمندان را بارها ذکر کرده است. برای مثال او در منظومه خسرو و شیرین، نام چهار هنرمند را ذکر می‌کند که دو تن از آنها در حوزه‌های هنرهای دیداری (نقاشی و مجسمه‌سازی) و دو تن دیگر در شاخه هنرهای شنیداری (موسیقی) فعالیت داشته‌اند. هدف از انجام این پژوهش، بررسی و تحلیل جایگاه چهار هنرمند نام‌برده در منظومه خسرو و شیرین و مؤلفه‌های هنرمندانه آنهاست. ضرورت انجام پژوهش در شناسایی مؤلفه‌های مربوط به هنرمندان دوره شاعر و نگاه آن دوره به هنرمندان بوده است. ویژگی‌های هنرمندانه شاپور/ فرهاد و باربد/ نکیسا در منظومه خسرو و شیرین نظامی کدامند؟ به نظر می‌رسد مؤلفه‌هایی مانند دقت و مهارت در طراحی و ترسیم هنرهای دیداری و برانگیختن احساسات مخاطبان از جمله ویژگی‌های هنری هنرمندان نام‌برده شده در منظومه خسرو و شیرین است.

این مقاله نیز به دنبال این است که به سؤالات زیر پاسخ دهد:

۱. ویژگی‌های هنرمندانه شاپور/ فرهاد و باربد/ نکیسا در منظومه خسرو و شیرین نظامی کدامند؟

۲. چه وجوه تشابه و تفاوتی بین ویژگی‌های هنرمندانه این چهار هنرمند وجود دارد؟

فرضیه‌ها: به نظر می‌رسد مؤلفه‌هایی مانند دقت و مهارت در طراحی و ترسیم هنرهای دیداری و برانگیختن احساسات مخاطبان از جمله ویژگی‌های هنری هنرمندان نام‌برده شده در منظومه خسرو و شیرین است. به نظر می‌رسد که شاپور، نقاش مصلحت‌اندیش و فرهاد، احساساتی با خلق هنر برخورد می‌کنند. باربد و نکیسا نیز درباری اما هر کدام دارای الحان و سازهای مستقل هستند.

پیشینه پژوهش

در برخی از متون گذشتگان، برخی اصطلاحات تخصصی هنر مورد توجه قرار گرفته است. پیوند بین فلسفه و هنر، حکمت و هنر، عرفان و هنر، متون ادبی عرفانی و هنر در آرای شارحان، منتقدان و نظریه‌پردازان معاصر نیز دیده شده است. برخی شارحان معاصر بر اساس همان متون منظوم و منشور بزرگان حکمت، شعر و ادب پارسی، ارتباط

بین این واژگان و اصطلاحات را تحلیل کرده‌اند که می‌توان این مباحث را در برخی از مقالات علمی و کتاب‌ها به صورت زیر نقد و بررسی کرد.

بلسر (۲۰۰۳) در کتاب «چهار رویکرد نقد» نوشته است که منتقدان تاریخی/ بیوگرافی، آثار ادبی را به عنوان انعکاسی از زندگی و دوران نویسنده می‌بینند. آنها معتقدند که شناختن نویسنده و وضعیت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دوره او برای درک کامل و درست کارش، ضروری است. این نوع نقد بر این مسئله پافشاری می‌کند که برای فهمیدن هر قسمت از ادبیات باید بیوگرافی نویسنده و پیشینه اجتماعی و روند اعتقاداتش در زمان ایجاد اثر شناخته شود. این نوع نقد به مؤلف/ هنرمند اشاره دارد که در واقع وجه تشابه آن را با مقاله حاضر از نظر ساختار نشان می‌دهد.

لامارک (۲۰۰۸) در مقاله‌ای با عنوان «زیبایی‌شناسی و ادبیات: رابطه‌ای پر مشکل؟»، مسئله فلاسفه هنر را قرار دادن ادبیات با زیبایی‌شناسی در یک حوزه می‌داند. این مقاله، دیدگاه خاصی را برای تشخیص عملکرد اثر از مکانیسم تولیدی اثر هنری که با هرگونه ابزار مانند ابزار و فناوری جدید است مشخص می‌کند. وجه تمایز مقاله حاضر با پژوهش لامارک در نوع نگاه محتوایی آن است. مقاله حاضر با هدف بررسی ویژگی هنرمند است و مقاله لامارک به اثر اشاره دارد.

ریتر (۲۰۰۲) در مقاله «اخلاق زیبایی‌شناسی بصری از منظر متن [ادبی]» ارتباط بین زیبایی، ارزش اخلاقی و ابزار هنری را مشخص می‌کند. ریتر نیز به نقد و بررسی متن و اثر می‌پردازد، ولی مقاله حاضر به هنرمند.

کمالی‌زاده (۱۳۹۲) در کتاب «مبانی حکمی هنر و زیبایی از دیدگاه سهروردی» می‌نویسد که هنرمند از طریق مراقبه و مجاهده است که می‌تواند آن بصیرت فرشته‌خو را که تمامی هنرهای قدسی است، به دست آورد. یک اثر هنری، ثمره سیر و سلوک هنرمند است در عالم معنا و حقایق در آن عالم. رویکرد تحلیلی مقاله حاضر و کتاب کمالی‌زاده در یک جهت هستند.

در بحث جمع‌بندی منابع مروری و پیشینه پژوهش می‌توان گفت که حکیمان و عارفان ایرانی در برخی نوشته‌های منظوم و منثور خود به اصطلاحات و واژگان مرتبط به هنر و هنرمند اشاره کرده‌اند. گاهی این اشارات، برخاسته از روایات و واقعیات و یا

داستان‌هایی است که در دوره آنها وجود داشته است. حکیمان و عارفان ایرانی ضمن نقل این حکایات، ویژگی‌های مورد نظر هنرمند را نیز بیان کرده‌اند.

روش تحقیق

نوع تحقیق از نظر هدف، نظری است. روش انجام پژوهش از نظر ماهیت، توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای است که با ابزار شناسه‌برداری اطلاعات مورد نظر گردآوری شده است. جامعه آماری، ابیات و مصراع‌های مرتبط با منظومه خسرو و شیرین نظامی است. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز کیفی است. روند پژوهش به این صورت بوده است که ابتدا تمامی ابیات مندرج در منظومه خسرو و شیرین با هدف شناسایی ویژگی‌های هنرمندانه و خلاقانه دوگانه شاپور/ فرهاد و باربد/ نکیسا استخراج و سپس کدگذاری شده‌اند. ابیات مرتبط به صورت تحلیل محتوای کیفی و با رویکرد مضمونی بررسی و تحلیل شده‌اند.

چارچوب نظری

در رویکردی که نگاه فیلسوفان، حکیمان و منتقدان بیشتر به سوی هنرمند‌گرایی دارد، توانمندی، استعداد و مهارت و خلاقیت هنرمند در خلق و تولید اثر مورد توجه است. زندگی و حالات شخصی هنرمند، جنسیت و حالات روانی هنرمند نیز می‌تواند مدخلی برای ورود به این شاخه از نظریه‌پردازی باشد. به هنرمند به عنوان نخبه و نابغه زمان خود، خالق، مبدع و متفکر نگریسته می‌شود. اندیشمندان رنسانس و رمانتیک‌های آلمانی، اثر هنری را زاینده نبوغ هنرمند می‌دانستند. آنها معتقد بودند که هنرمند هم اهل نبوغ و شهود است و هم ابزارساز. نبوغ، فراتر از تجربه زیسته هنرمند است. نبوغ با خواست و اراده کاری ندارد. هایدگر نیز معتقد بود که هنرمند، سرچشمه اثر است و اثر، سرچشمه هنرمند. معنای اثر همچون رازی نزد هنرمند است و گاهی هنرمند آن را در اثر آشکار می‌کند. هنرمند، فاعلی است که دست به خلق اثر می‌زند و اثر هنری بدون هنرمند معنا ندارد. هنرمند به اثر تحقق می‌بخشد. او است که به ماده خام با ایده و مهارت، شکل و فرم می‌دهد و به آن معنا می‌بخشد. هنرمند علاوه بر صورت‌سازی به معناسازی نیز می‌پردازد.

ابراهیمی دینانی (۱۳۹۴)، خلق هنر را برداشتن فاصله میان سوژه و ایده می‌داند و آن را اتحاد عالم ذهن و جهان عین با یکدیگر برمی‌شمارد. او می‌نویسد که در هنر واقعی نه تنها ذهن و عین با هم همراه و هماهنگ می‌شوند، بلکه همه قوا و نیروهای درونی و بیرونی انسان نیز هماهنگ می‌شود. سیسرو از فرم‌های موجود در ذهن هنرمند با عنوان ایده یاد می‌کرد. البته او نظریه و واژه ایده را از افلاطون که او را استاد و نویسنده بزرگ می‌نامید و نیز از آکادمی افلاطون و به‌ویژه از استادش آنتیوخوس گرفته بود (تاتارکیه و بیچ، ۱۳۹۲: ۴۱۹). در این جمله‌ها، ایده و خلاقیت فکری هنرمند بر مهارتش در خلق و تولید اثر غلبه دارد. در واقع جایی که هنرمند به کمک قوه خیال خود، ایده را درک کرده و آن را به عالم ماده منتقل می‌کند. هنرمند در مرحله درون‌تابی و با کمک تخیل، نقوش را در ذهن خود تصویرسازی کرده، سپس در مرحله برون‌تابی، آن را به عالم ماده منتقل می‌کند.

فهیمی فر (۱۳۸۶)، کار هنری را از نظر افلاطون، نشأت‌گرفته از تخیل، احساسات و انگیزه‌های عاطفی می‌داند. افلاطون معتقد است که اثر هنری توسط و با تقلید از آنچه که خود تقلیدی از عالم دیگر است تولید می‌شود و تولید شعری نیز ناشی از الهام و جذب هنرمند از خدایگان هنر است. پس از افلاطون، ارسطو نیز سرچشمه اثر هنری را در سازنده آن جست‌وجو می‌کرد. از نظر ارسطو، خلق اثر هنری، سازندگی است؛ فعلی که از سازنده اثر سر می‌زند.

در فلسفه اسلامی قدیم، هنرمند را صانع دانسته‌اند و اثر هنری را صدور صناعت از نفس صانع. فردی دارای ایده، فکر، خلاقیت، شعور، اهل ابداع، آفرینش، خلق و تولید به عنوان صانع معرفی شده است. تی.اس.الیوت، مؤلف را خالق اثر می‌شناسد و نقش او را در خلق اثر پررنگ‌تر می‌داند. الیوت از مؤلف می‌خواهد که هیجان را در خود حل کند تا ساختارهای ادبی‌اش به بهترین وجه شکل گیرد (فضیلت، ۱۳۹۶: ۲۵).

از دیدگاه عرفانی و دینی، انسان هنرمند است، زیرا به صورت خداوند خلق شده است. او مظهر اسمای حسنای الهی است. معنی «علم آدم الاسماء کلها» نیز همین است؛ یعنی خداوند همه اسما را به انسان آموخته است. انسان دارای قوه آفرینندگی است که بر مبنای آن به خلق و آفرینش می‌پردازد و بهترین نمونه آن، هنر است. هنر، مظهر

آفرینندگی و خلاقیت است (اعوانی، ۱۳۷۵: ۳۲۸). این دیدگاه در آرای حکمایی چون ملاصدرا و ابن عربی نیز وجود دارد. اندیشمندان و متفکران طرفدار نظریه هنرمند/ مؤلف‌محور، هنرمند را به عنوان خالق اثر می‌ستایند و وجود اثر هنری را به وجود او وابسته می‌دانند.

در بحث مربوط به حکمت و عرفان نیز این مسئله بسیار اهمیت دارد؛ زیرا جایگاه خالق، بسیار مهم‌تر از جایگاه مخلوق است و نقش خداوند در خلقت جهان و موجودات، جایگاهی است انکارناپذیر.

هنرمندان در نظر شاعری چون نظامی نیز ارزش ویژه‌ای داشتند. نظامی گنجوی، شاعر روایت‌پردازی که خود خالق و هنرمند است و جایگاه و قدر و منزلت هنر و هنرمند را می‌داند، در داستان خسرو و شیرین، چهار هنرمند ناب دربار کیخسرو را معرفی و توصیف می‌کند و شاخصه‌ها و ویژگی‌های هر کدام از آنها را جداگانه مشخص کرده، در نهایت به صورت هنرمندان دوگانه دیداری و شنیداری بیان می‌کند.

بحث و بررسی

دوگانه شاپور/ فرهاد

طبق ابیات منظومه خسرو و شیرین، شاپور و فرهاد در دوره ولیعهدی و شاهنشاهی کیخسرو می‌زیسته‌اند و به خلق اثر می‌پرداخته‌اند. هر دو در چین نزد یک استاد، مشق هنر کرده‌اند و شاپور، نقاش و تصویرگر شده است و فرهاد، پیکره‌ساز و سنگ‌تراش. بنابراین هر دو در زمره هنرمندان دیداری (تجسمی) تلقی می‌شده‌اند.

که ما هر دو به چین همزاد بودیم دو شاگرد از یکی استاد بودیم
چو هر مایه که بود از پیشه برداشت قلم بر من فکند، او تیشه برداشت
(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۹۳)

این جمله از زبان شاپور نقاش نقل شده است که نشان‌دهنده هم‌درس بودنش با فرهاد در چین و نقاش شدنش و حجار شدن فرهاد است. بر اساس متن منظومه خسرو و شیرین، شاپور و فرهاد، دو هنرمند دوره خسرو نزد یک استاد و در سرزمین چین آموزش دیده بودند. هر دو در آنچه ما هنر تجسمی می‌خوانیم چیره‌دست شدند؛ یکی از آنها، نقاش و دیگری، سنگ‌تراش شد.

خلاصه روایت شخصیت شاپور در منظومه خسرو و شیرین

شاپور در زمان ولیعهدی خسرو، مشاور و ندیم خاص او بوده است. خسرو بعد از اینکه عاشق شیرین می‌شود، برای به دست آوردنش به شاپور متوسل می‌شود. شاپور است که تصویر خسرو را ترسیم کرده، نزدیک محل تفریح شیرین بر درختی نصب می‌کند. هم اوست که شیرین را تشویق می‌کند نزد خسرو برود. در واقع در داستان عاشقی خسرو و شیرین، شاپور نقش مشاور دوطرفه را بازی می‌کند.

ویژگی‌های شاپور

ندیمی خاص بودش نام شاپور جهان گشته ز مغرب تا لهاوور
ز نقاشی به مانی مژده داده به رسامی در اقلیدس گشاده
(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۱۸)

ابیات بالا به این موضوع اشاره دارد که شاپور، ندیم خاص کیخسرو بوده است و از مغرب تا لاهور را گشته و مردی جهان‌دیده است. در نقاشی، همانند مانی است.

مانی، پیامبر ایرانی را با تصویرسازی‌هایش می‌شناسند. مانی در کتاب ارتنگ به شیوه نقاشی‌های اشکانی، تصاویر خود را برای تبلیغ دین به تصویر کشیده است.

قلم‌زن چابکی صورت‌گری چست که بی‌کلک از خیالش نقش می‌رست
چنان در لطف بودی آبدستی که بر آب از لطافت نقش بستی
(همان: ۱۱۹)

در رسامی به اقلیدس می‌رسد. هنرمندی سریع در خلق و آفرینش تصاویر و اهل تحلیل هنرمندانه و در خلق اثر لطیف و ظریف.

نظامی در ابیات بالا، هنرمندی را به تصویر می‌کشد که در طراحی و نقاشی، هم‌اورد مانی است. مهارتش در ترسیم الگوی طبیعی و یا سرمدی قابل ستایش است. نقاشی که در ظرافت و لطافت، طرح‌هایش بی‌مانند است. مانند مانی (پیامبر ایرانی و صاحب ارزشنگ) که نظامی در بخش ۴۴ شرف‌نامه و در مناظره نقاشان رومیان و چینیان از او یاد می‌کند و وی را در خلق تصاویر واقع‌گرا می‌ستاید و زبردست می‌داند.

شنیدم که مانی به صورت‌گری ز ری سوی چین شد به پیغمبری
برآورد کلکی به آیین و زیب رقم زد بر آن حوض مانی فریب
(همان: ۷۷۴)

حکایت از این قرار است که مانی صورت‌گر برای ترویج دینش، راهی سرزمین چین می‌شود و چینیان پس از آگاهی از آمدن او سر راهش، برکه‌آبی نقاشی می‌کنند. مانی خسته از راه و تشنه، کوزه را برای برداشتن آب به تصویر برکه می‌زند و کوزه سفالین می‌شکند.

نگارید از آن کلک فرمان‌پذیر سگی مرده بر روی آن آبگیر
درو کرم جوشنده بیش از قیاس کزو تشنه را در دل آمد هراس
ز بس جادویی‌های فرهنگ او بدو بگرویدند و ارژنگ او
(نظامی، ۱۳۹۰: ۷۷۴)

مانی پس از فهمیدن موضوع، قلم را برداشته، تصویر لاشه‌ی کرم‌زده‌ی سگی را بر برکه نقاشی می‌کند و چینیان به قدرت او پی می‌برند و به ارژنگ می‌گیرند. این حکایت در واقع نمایش قدرت تصویرگری چینیان و مانی نقاش است که مانی را پیروز میدان می‌کند. نظامی، قدرت تصویرگری مانی را به رخ می‌کشد و از جادوی قلم نقاشی‌اش می‌نویسد. شاپور در منظومه‌ی خسرو و شیرین به‌مانند مانی دیگری معرفی می‌شود. همان‌طور که گفته شد، منظور از قدرت تصویرگری، تصویر کردن واقعیت است. در مصرع بعد، شاپور با اقلیدس و اصول او قیاس شده است. در ریاضیات اقلیدسی، معیارهای عینی زیبایی مانند تناسب، تعادل و توازن مطرح است. شاپور در ترسیم استاد فنی است که اقلیدس در هندسه و ریاضی آن را بیان کرده است.

نکته‌ی مهم بعدی، بحث خیال است که نظامی به آن اشاره می‌کند. قوه خیال نزد فارابی، قدرت تجزیه و تحلیل تصاویر را برعهده دارد. خیال، عنصر اساسی خلق هنر در سپهر تفکر شرق است. هنرمند باید اهل تخیل باشد. نقوش به واسطه قوه‌ی متخیله هنرمند، درک و دریافت می‌شوند و سپس به کمک ماده‌ی خام و توسط هنرمند به عالم ماده می‌رسند و خلق می‌شوند. در اینجا شاپور دارای قوه‌ی خیال معرفی شده است. در بیت بعدی نیز لطافت در تولید آثار ذکر می‌شود.

نظامی در حکایت «نمودن شاپور صورت خسرو را بار اول» اینگونه می‌سراید:

خجسته کاغذی بگرفت در دست به‌عینه صورت خسرو در او بست
بر آن صورت چو صنعت کرد لختی بدوسانید بر شاخ درختی
(همان: ۱۲۴)

بار دیگر به مهارت شاپور در ترسیم واقع‌گرایانه و عین به عین موضوع اشاره می‌شود. خلاصه روایت شخصیت فرهاد در منظومه خسرو و شیرین پس از اینکه شیرین تصمیم می‌گیرد سرزمین ارمن را ترک کند، خود را به خسرو نزدیک تر می‌کند. با مشورت و دستور شاپور، منطقه‌ای به او اختصاص داده می‌شود. فرهاد که پیکره‌ساز است، به دستور شیرین، مأموریت ساخت جوی شیر و قسمتی از بنا را به عهده می‌گیرد. فرهاد پس از دیدار با شیرین، سخت عاشق و دل‌باخته او می‌شود و تمام فکر و ذکرش هنگام کار، دیدار دوباره معشوق و یا رسیدن به اوست. فرهاد در قسمت دیگری از داستان به دستور خسرو به تراش و خلق پیکره‌های خسرو و شیرین و شب‌دیز مشغول می‌شود.

ویژگی‌های فرهاد

که هست اینجا مهندس‌مردی استاد	جوانی نام او فرزانه فرهاد
به وقت هندسه، عبرت‌نمایی	مجسطی‌دان و اقلیدس‌کشایی
به تیشه چون سر صنعت بخارد	زمین را مرغ بر ماهی نگارد
به پیشه دست بوسندش همه روم	به تیشه سنگ خارا را کند موم

(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۹۲)

نظامی در این ابیات، شاپور پیکر تراش را اهل فضل و دانش و هندسه معرفی می‌کند که در ترسیم دقیق پیکره‌ها (الگوها) و آثارش از اصول و قوانین هندسی و هماهنگی مطابق اصل استفاده می‌کند. در واقع رعایت همان الگوهای زیبایی‌شناسی عینی، بار دیگر به مخاطب تذکر داده می‌شود.

هنرمندی که جامع‌الاطراف است و به علوم مختلف ریاضی، هندسه و ستاره‌شناسی تسلط دارد. در ترسیم نقوش و طرح‌های سنتی نیز این اصول به کار گرفته می‌شود. هنرمندان ایرانی در خلق و تولید بسیاری از هنرها، معماری، فرش، صنایع دستی، تولید هنرهای سنتی، کاشی‌کاری و... از این اصول پیروی می‌کردند و آثارشان بر اساس الگوهای ترسیم فنی (ریاضی و هندسه) بوده است. در اینجا شاعر، خصوصیات هنرمندی را بیان می‌کند که در پیکر تراشی و حجاری، سرآمد دوران است؛ مسلط است به علوم و دانش‌های مورد نیازی که یک هنرمند نابغه و جامع‌الاطراف باید آنها را بداند.

در ابیاتی دیگر، روایت دستور کیخسرو به فرهاد برای نقش زدن تصویر خودش و شیرین (شاهزاده ارمنی) و چگونگی شروع کار فرهاد اینگونه بیان می‌شود:

نخست آرم این کرسی نگه داشت بر او تمثال‌های نغز بنگاشت
 به تیشه صورت شیرین بر آن سنگ چنان بر زد که مانی نقش ارژنگ
 پس آنگه از سنان تیشه تیز گزارش کرد شکل شاه و شب‌دیز
 (نظامی، ۱۳۹۰: ۲۰۰)

فرهاد پس از دریافت دستور شاه ایران، تیشه را برداشته، پیکر شیرین و فرهاد و اسب شیرین را بر کوه بیستون می‌تراشد؛ البته پس از جا آوردن حرمت آن مکان. نظامی در اینجا نیز فرهاد را به مانی تشبیه می‌کند و این تشبیه یعنی اوج هنرمندی فرهاد. به نظر می‌رسد که بر اساس ابیات جامعه هدف بتوان ویژگی‌های دو هنرمند تجسمی مورد نظر را در جدولی به صورت زیر تحلیل کرد. ویژگی‌هایی که این دو هنرمند هم در آن وجه اشتراک دارند و هم وجه افتراق.

جدول ۱- جدول مقایسه ویژگی‌های شاپور و فرهاد در منظومه خسرو و شیرین

شاپور	فرهاد
نزد استادی در چین آموزش دیده بود.	نزد همان استاد شاپور در چین آموزش دیده بود.
مشاور کیخسرو از زمان ولی‌عهدی تا شاهنشاهی	عاشق شیرین (شاهزاده ارمنی)
نقاش (هنرمند تجسمی)	پیکرتراش (هنرمند تجسمی)
جهان‌دیده و اهل سفر	فرزانه و مأخوذ به حیا
به مانی تشبیه شده است.	به مانی تشبیه شده است.
خلق اثر طبق الگوی واقعی (واقع‌گرا)	خلق اثر طبق الگوی واقعی (واقع‌گرا)
در ترسیم به اقلیدس قیاس شده است.	در طراحی به اقلیدس قیاس شده است.
رعایت اصول زیبایی‌شناسی بر پایه ریاضی و هندسه (معیارهای عینی)	رعایت اصول زیبایی‌شناسی بر پایه ریاضی و هندسه (معیارهای عینی)
سرعت در خلق اثر	قدرت و سرعت در خلق اثر
ظرافت در خلق اثر	حرفه‌ای بودن در خلق اثر

همان‌طور که مشاهده می‌شود، وجه تشابه بین شاپور و فرهاد، در هم‌شاگردی بودن نزد یک استاد چینی، شبیه دانسته شدن به مانی نقاش، هنرمندان واقع‌گرا، تشابه

به اقلیدس و سرعت در طراحی و تولید اثر هنری و رعایت اصول زیبایی‌شناسی عینی با محوریت نسبت‌های هندسی و ریاضی دانسته شده است. وجوه تفاوت آنها در این منظومه نیز به این صورت بیان شده است: شاپور، نقاش ولی فرهاد، پیکرتراش (سنگ‌تراش) است. شاپور، مشاور کیخسرو و فرهاد، عاشق شیرین (معشوق کیخسرو) است. شاپور، جهان‌دیده و فرهاد، فرزانه است. هر دو هنرمند تجسمی، یگانه دورانشان هستند و بنابراین شاه آنها را به عنوان هنرمندان دربار برای خلق و تولید اثر به کار می‌گیرد.

دوگانه باربد / نکیسا

اما دو هنرمند دیگری که در همین منظومه نامشان ذکر می‌شود، باربد و نکیسا هستند. دو هنرمند موسیقی‌دانی که در مجالس کیخسرو بارها آوای ساز و آوازشان، احساسات و عواطف شاه و اطرافیان را تحت تأثیر قرار داده بود. نوازندگانی چیره‌دست که با اجرای دستگاه‌ها و گوشه‌های موسیقایی، حاضران را شگفت‌زده می‌کردند.

خلاصه روایت شخصیت باربد در منظومه خسرو و شیرین

باربد، یکی از هنرمندان تأثیرگذار موسیقی دوره ساسانی و از نوازندگان منسوب به دربار کیخسرو است. از باربد بارها در متون مختلف مانند شاهنامه فردوسی و خمسه نظامی نام برده شده است. در این منظومه، باربد باز هم صاحب سی لحن معرفی می‌شود که هر کدام از سی لحن، معنا و مفهوم خاصی را به مخاطب منتقل می‌کرده است. در یکی از مجالس، خسرو شاه ایران و در حضور شیرین و خاصان دربار، نگاه رد و بدل شده (به عنوان درخواست) بین خسرو و باربد و شیرین توسط باربد نواخته می‌شود

ویژگی‌های باربد

درآمد باربد چون بلبل مست	گرفته بربطی چون آب در دست
ز صد داستان که او را بود در ساز	گزیده کرد سی لحن خوش‌آواز
ز بی‌لحنی بدان سی لحن چون نوش	گهی دل دادی و گه بستدی هوش

(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۸۲)

کیخسرو پس از نوشیدن باده از دست ساقی و با یاد آوردن عشق قدیمی‌اش شیرین، باربد را طلب می‌کند و از او می‌خواهد که با نوای موسیقی، این درد دوری و فراق را درمان کند. باربد که به تعداد زیادی از الحان و گوشه‌های موسیقی اشراف داشت، سی لحن را مناسب آن حال و هوا تشخیص می‌دهد و سپس با بربط، آنها را می‌نوازد.

به بربط چون سر زخمه درآورد ز رود خشک بانگ تر درآورد
نواهایی بدین سان رامش انگیز همی زد باربید در پرده تیز
(نظامی، ۱۳۹۰: ۱۸۲)

الحان طوری تنظیم شده‌اند که گاهی حس طرب و گاهی حزن را در مخاطب برمی‌انگیزند. این ابیات نشان‌دهنده تسلط باربید به ساز و آواهای موسیقایی بوده است. در مجلسی دیگر مجدداً از باربید خواسته می‌شود که برای کیخسرو بنوازد.

نشسته باربید بربط گرفته جهان را چون فلک در خط گرفته
به دستان دوستان را کیسه‌پرداز به زخمه زخم دل‌ها را شفا ساز
ز دود دل گره بر عود می‌زد که عودش بانگ بر داوود می‌زد
(همان: ۲۵۵)

نظامی بار دیگر در ابیات بالا، مهارت و استادی باربید را نمایان می‌سازد. نوازندگی باربید موجب شفای زخم دل‌ها دانسته می‌شود و صدای برخاسته از عودش با آواز داوود^(۴) مقایسه می‌شود.

همان نغمه دماغش در جرس داشت که موسیقار عیسی در نفس داشت
چو بر زخمه فکند ابریشم ساز در آورد آفرینش را به آواز
(همان)

در مصرعی دیگر نغمات باربیدی همانند نفس مسیح^(۴) دانسته می‌شود. نوازنده هر بار که زخمه بر سیم می‌زند و عود می‌نوازد، داستان آفرینش را بازگو می‌کند.

خلاصه روایت شخصیت نکیسا در منظومه خسرو و شیرین

نکیسا در موسیقی و رامشگری عهد ساسانی، شهره بوده است. او را سازنده موسیقی ملی آن دوره می‌دانند. نکیسا، ساز چنگ می‌نواخت و ترانه می‌سرود. او را در منظومه خسرو و شیرین نظامی در کنار و همراه باربید می‌بینیم. سرود خسروانی، محصول مشترک این دو هنرمند در دربار خسرو است. در مجالس مختلف شاه ساسانی، این دو هنرمند، مکمل و هم‌تراز معرفی می‌شوند.

ویژگی‌های نکیسا

بلافاصله در ادامه همین داستان، نام نوازنده دیگری (نکیسا) مطرح می‌شود که هم‌پای باربید است.

نکیسا نام مردی بود چنگی ندیمی خاص امیری سخت سنگی

کز او خوشگوتری در لحن آواز ندید این چنگ پشت ارغنون ساز
ز رود آواز موزون او برآورد غنا را رسم تقطیع او در آورد
(نظامی، ۱۳۹۰: ۲۵۵)

در ابیات بالا، نکیسا هم نوازنده و آوازه‌خوان معرفی شده است؛ هنرمندی که در نواختن ساز چنگ و آواز هم‌تا ندارد. در اینجا باز هم اشارات به اصطلاحاتی است که بار معنایی زیبایی‌شناختی عینی دارند. کلماتی مانند موزون و رسم تقطیع در ابیات یادشده، اشاره‌ای است به رعایت وزن و هماهنگی و ریتم در ساز و آواز که نکیسا این کار را به استادی تمام می‌دانسته و انجام می‌داده است.

نواهایی چنان چالاک می‌زد که مرغ از درد پر بر خاک می‌زد
چنان بر ساختی الحان موزون که زهره چرخ می‌زد گرد گردون
جز او کافزون شمرد از زهره خود را ندادی یاری کس باربد را
(همان: ۲۵۵)

ابیات بالا، مهارت و استادی نکیسا را در نواختن دستگاه‌های موسیقایی نشان می‌دهد. شاعر در توصیف نوازندگی نکیسا اغراق می‌کند و صدای ساز او را مایه گردش سیاره زهره به دور کیهان می‌داند. همین مهارت است که نکیسا را هم‌آورد و یا در کنار باربد قرار می‌دهد.

در آن مجلس که عیش آغاز کردند به یک جا چنگ و بریط ساز کردند
ستای باربد دستان همی زد به هشیاری ره مستان همی زد
نکیسا چنگ را خوش کرده آغاز فکنده ارغنون را زخمه بر ساز
(همان: ۲۵۵)

نکیسا در این روایت در کنار باربد قرار می‌گیرد و اجرایی دو نفره را در مجلس کیخسرو انجام می‌دهند. دو ساز چنگ و عود از آلات موسیقی معرفی شده در این روایت نظامی است. صدای سازهای این دو نوازنده حرفه‌ای چنان است که هوش از سر شنونده می‌برد. به نظر می‌رسد همانند مقایسه ویژگی‌های شاپور و فرهاد، این بار بتوان شاخصه‌ها و ویژگی‌های دو نوازنده دربار کیخسرو - باربد و نکیسا - را در جدولی تطبیق داد.

جدول ۲- مقایسه ویژگی‌های باربد و نکیسا

نکیسا	باربد
نوازنده ساز چنگ	نوازنده ساز بریط (عود)
آگاه به ریتم و وزن و هماهنگی در موسیقی	آگاه به الحان و نغمه‌های بی‌شمار
استادی و مهارت در نوازندگی و آوازخوانی	استادی و مهارت در نوازندگی
موجب رقص ستارگان و سیارات می‌شود.	در یک مجلس موجب برانگیختن طرب و حزن (احساس) می‌شود.
صدای سازش، غمگین معرفی شده که پرندگان را نیز محزون می‌کند.	صدای سازش، درمان‌گر زخم دل‌هاست.
چالاک در نوازندگی و همراه و مشابه باربد	در ساز و آواز به داوود نبی و حضرت عیسی تشبیه شده است.
نوازنده دربار کیخسرو	نوازنده دربار کیخسرو

مشاهده می‌شود که این دوگانه باربد/ نکیسا نیز مکمل و همراه هم معرفی شده‌اند. کنار هم قرار گرفتن سازهای بریط و چنگ و آوازه‌خوانی، از نکات جالب توجه مجالس دربار کیخسرو بیان شده است.

از نکات جالب توجه در کنار مهارت و استادی هر کدام از هنرمندان بیان‌شده در دوگانه‌ها، اشاره به یکی از الگوها و رویکردهای مبانی زیبایی‌شناسی عینی است. کلمات موزون، رسم تقطیع، رسامی، مهندس مرد، هندسه، مجسطی‌دان و اقلیدس‌گشا از جمله کلمات بیان‌شده در این باره است. مبانی زیبایی‌شناسی عینی بیشتر با قواعد ریاضی و هندسه نزدیک است؛ یعنی در واقع اصول زیبایی‌شناسی عینی بر مبانی هندسی و ریاضی تنظیم شده است. تعادل، توازن، تقارن و تناسب از نمونه معیارهای زیبایی‌شناسی عینی هستند. در هر صورت هر کدام از دوگانه‌ها، چه دوگانه هنر دیداری (شاپور/ فرهاد) و چه دوگانه شنیداری (باربد/ نکیسا)، ویژگی‌های هنرمندانه و خلاقیت اجرایی آنها در خلق و تولید اثر منظومه خسرو و شیرین به نوعی بیان شده است. دو موسیقی‌دان و نوازنده بی‌همتا که برای رامشگری به دربار شاه ساسانی دعوت می‌شوند و این نشان از توان و مهارت بسیار بالای آنان دارد.

نتیجه‌گیری

با توجه به مباحث مطرح‌شده می‌توان گفت که نظامی گنجوی، شاعر پارسی‌زبان قرن ششم هجری نیز همانند هم‌تایان دیگر خود -هرچند به صورت موردی و یا پراکنده- در منظومه‌های خود درباره هنر و هنرمندی، مطالبی را سروده است. او در منظومه زیبای خسرو و شیرین علاوه بر بیان داستان عاشقی خسرو (ولی‌عهد ایران) و شیرین (شاهزاده ارمنی) از چهار هنرمند دربار کیخسرو نام می‌برد. از این چهار هنرمند، دو تن به خلق آثار تجسمی و دو تن دیگر به خلق آثار شنیداری مشغول بوده‌اند. بنابراین در این مقاله، ویژگی‌های هنرمندان این چهار هنرمند به صورت دوگانه شاپور/ فرهاد و باربد/ نکیسا بحث و بررسی شده است.

دوگانه اول: شاپور و فرهاد

شاپور، مشاور خاص کیخسرو است و به او در رسیدن به شیرین کمک می‌کند و فرهاد با دیدن شیرین، تنها عاشق و دل‌باخته او می‌شود. از وجوه تشابه این دو هنرمند در منظومه یادشده می‌توان به شاگردی کردن هر دو نفر نزد یک استاد چینی، همانند جلوه دادنشان با مانی نقاش، خلق آثار واقع‌گرایانه و عین به عین از الگوی طبیعی و واقعی، رعایت اصول زیبایی‌شناسی عینی، مهارت و استادی در خلق اثر نام برد. الگوبرداری از طبیعت و به عبارت دیگر تقلید جزء به جزء از جهان و امر واقعی از جمله صفات هنرمندان بزرگ در آن دوره بوده است. بنابراین شاعر ضمن اشاره به داستان، از مهارت و قوت دست و ذهن هنرمند می‌سراید. از وجوه تفاوت بین آنها می‌توان به این موارد اشاره کرد: شاپور نقاش است و فرهاد پیکرتراش (سنگ‌تراش). شاپور اهل ظرافت در کار و فرهاد قدرتمند در سنگ‌تراشی است. شاپور، جهان‌گردی پخته و فرهاد، فردی فرزانه و باحیاست. شاعر، شاپور را فرمانبردارتر از فرهاد معرفی می‌کند. شاپور از ابتدا در دربار کیخسرو حضور دارد و مشاور خاص او به حساب می‌آید؛ اما فرهاد به دربار وابستگی ندارد و فقط بر اساس دستور و آن هم برای شیرین، قصری مهیا می‌کند.

دوگانه دوم: باربد و نکیسا

در دوگانه بعدی، باربد و نکیسا، دو نوازنده دربار کیخسرو، هم‌آورد و مکمل هم معرفی شده‌اند. تشابه این دو در نوازندگی، آگاهی به الحان موسیقایی، استادی و مهارت در نوازندگی دانسته شده است. هر دو در دربار باعث برانگیختن احساسات و گریه و

خنده حزار می‌شوند. اما این دو هنرمند تفاوت‌هایی نیز دارند که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: بارید، نوازنده بریط و نکیسا، نوازنده چنگ است. نکیسا علاوه بر نوازندگی، خواننده آواز نیز هست. در این منظومه به آگاهی نکیسا به ریتم و وزن و هماهنگی در نوازندگی بیشتر اشاره شده است و بارید، داندۀ نغمه‌های بی‌شمار معرفی شده است. صدای ساز بارید به آواز داوود پیامبر و نفس عیسی مسیح تشبیه شده است و برای نکیسا از این جنس تشبیه دیده نمی‌شود. به طور کل در این منظومه، هر چهار هنرمند زمان کیخسرو، صاحب استادی، کمال و مهارت در هنر هستند و هر کدام با هنرشان موجب فخر دربار خسرو بوده‌اند.

منابع

- ابراهیمی دینانی، غلامحسین (۱۳۹۴) از محسوس تا معقول، تهران، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
- اعوانی، غلامرضا (۱۳۷) حکمت و هنر معنوی، تهران، گروس.
- تاتارکیه ویچ، ولادیسلاف (۱۳۹۲) تاریخ زیباییشناسی، ترجمه سید جواد فندرسکی، جلد اول، تهران، علم.
- فضیلت، محمود (۱۳۹۶) اصول و طبقه‌بندی نقد ادبی، چاپ دوم، تهران، زوار.
- فهمی‌فر، علی‌اصغر (۱۳۸۶) «تفاوت آرای افلاطون و ارسطو در زیباییشناختی هنر»، فصلنامه زیباییشناخت، شماره ۱۶، بهار، صص ۱۷۳-۱۹۸.
- کمالی‌زاده، طاهره (۱۳۹۲) مبانی حکمی هنر و زیبایی از دیدگاه شیخ شهاب‌الدین سهروردی، چاپ دوم، تهران، مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری (متن).
- نظامی گنجوی، الیاس بن یوسف (۱۳۹۰) کلیات خمسه نظامی گنجوی، تصحیح وحید دستجردی، به اهتمام پرویز بابایی، چاپ دوم، تهران، نگاه.

- Bessler, Charles .E (2003) *Litarary Criticism. An Introduction To Theory And Practice*. 3 Edition. Houghton College
- Lamarque, Peter (2008) *Aesthetics and Literature: A Problematic Relation*. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in The Analytic Tradition*, Vol 161, No 3. Issn: 00318116
- Ritter, Don (2008) *The Ethics of Aesthetics*. *Tran Soliscip Linary Digital Art*. Vol 5. No 2.